

Małgorzata Przeniośło

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach • Jan Kochanowski University of Kielce

 <https://orcid.org/0000-0001-7487-9976>

Marek Przeniośło

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach • Jan Kochanowski University of Kielce

 <https://orcid.org/0000-0002-7387-8530>

POWSTANIE KRAJOWEGO ZWIĄZKU SPÓŁDZIELNI ZABAWKARSKICH W KIELCACH (1972 R.)

SUMMARY

The Establishment of the National Union of Toy Cooperatives in Kielce (1972)

The National Union of Toy Cooperatives came into existence in Kielce in 1972. It coordinated the 27 cooperatives specializing in the production of toys in Poland. It supported toy factories in raw materials supply and helped them modernize and expand. The toy industry was of great importance due to the needs of the domestic market and export opportunities. The paper presents the circumstances in which the National Union was created, including the course of its First Congress. In the following years, the National Union increased the number of subordinate cooperatives, and there were already 42 in 1975. It also carried out non-economic initiatives, founding the Museum of Toys and Play in Kielce (1979), which operates today. The union ceased to exist in 1989.

KEYWORDS: toy industry in Poland, history of cooperative societies, 20th century

STRESZCZENIE

W 1972 r. utworzono w Kielcach Krajowy Związek Spółdzielni Zabawkarskich, który koordynował funkcjonowanie 27 spółdzielni specjalizujących się w Polsce w produkcji zabawek. Jego zadaniem było wspieranie zakładów zabawkarskich w dostawach surowców oraz pomoc w ich unowocześnianiu i rozbudowie. Przemysł zabawkarski miał duże znaczenie ze względu na potrzeby rynku krajowego, także możliwości eksportowe. W artykule przedstawiono okoliczności, w jakiej doszło do utworzenia Związku, w tym przebieg jego I Zjazdu. W kolejnych latach

Związek poszerzył liczbę podległych mu spółdzielni, w 1975 r. było ich już 42. Realizował także inicjatywy pozagospodarcze, w 1979 r. utworzył działające do dziś Muzeum Zabawek i Zabawy w Kielcach. Związek funkcjonował do 1989 r.

SŁOWA KLUCZOWE: przemysł zabawkarski w Polsce, historia spółdzielczości, XX w.

Wprowadzenie

W 1962 r. utworzono Centralny Związek Spółdzielczości Pracy (CZSP), który koordynował funkcjonowanie różnego typu zakładów spółdzielczych. Wśród zrzeszonych gałęzi były także spółdzielnie zabawkarskie. Aby usprawnić produkcję spółdzielni, na poziomie poszczególnych województw utworzono podległe CZSP Wojewódzkie Związki Spółdzielczości Pracy (WZSP). W regionach z silnie rozwiniętą spółdzielczością zabawkarską kuratelą WZSP objętych było zwykle kilka zakładów o takim charakterze. W ramach CZSP poszczególne gałęzie produkcji miały wyodrębnione pionry, skoncentrowane na określonych rodzajach produkcji, taki specjalistyczny pion posiadała również branża zabawkarska (funkcjonował on jako Zjednoczenie Ogólnobranżowe Przemysłu Zabawkarskiego przy CZSP). Gruntowna reorganizacja zarządzania spółdzielniami produkującymi zabawki nastąpiła po 10 latach. W 1972 r. utworzono w ramach CZSP oddzielną strukturę, która miała przejąć od WZSP przynajmniej część spółdzielni zabawkarskich i bezpośrednio koordynować ich pracę. Artykuł poświęcony jest powstaniu tego właśnie ciała – Krajowego Związku Spółdzielni Zabawkarskich (KZSZ)¹. Opisowi okoliczności powołania nowej struktury będą towarzyszyć informacje na temat kondycji przemysłu zabawkarskiego, jego potrzeb, wyzwań i perspektyw rozwoju. W pewnym (choć ograniczonym) zakresie przez pryzmat spółdzielczości zabawkarskiej będzie też można spojrzeć na problemy polskiej gospodarki w analizowanym okresie.

Źródła i literatura

Historia przemysłu zabawkarskiego w Polsce po 1945 r. (także w okresie wcześniejszym) to niemal dziewiczy obszar badawczy. Brak na ten temat specjalistycznych publikacji książkowych², także mniejsze teksty są rzadkością³. Baza źródłowa

¹ Jest to pierwszy tekst, jaki autorzy przygotowali na temat KZSZ, w dalszej perspektywie efektem prowadzonych badań stanie się monografia poświęcona Związkowi.

² Do wyjątków należy cenna praca D. Żołądź-Strzelczyk i A. Sztylko, *Polskie lalki celuloidowe* (Wrocław 2022), w której znajdujemy obszerne informacje na temat produkcji lalek wykonanych z celuloidu (lalki z tego materiału produkowano w Polsce jeszcze w latach sześćdziesiątych).

³ Wśród nich można wspomnieć o tekście J. Strzelca, *Produkcja zabawek w Polsce w XX wieku*, „Zabawy i Zabawki” 2009, nr 1–4, s. 101–127.

do historii przemysłu zabawkarskiego w Polsce po 1945 r. jest dość bogata, choć rozproszona. Zachowała się dokumentacja części zakładów zabawkarskich⁴ (zdecydowana większość z nich już nie istnieje), dysponujemy również pozostałością aktową niektórych struktur gospodarczych różnych szczebli, w tym instytucji spółdzielczych. W tym ostatnim przypadku chodzi np. o przechowywane w Archiwum Akt Nowych (AAN) materiały CZSP w Warszawie⁵ czy też zgromadzone w państwowych archiwach terenowych akta WZSP⁶. W przypadku AAN problematyka zabawkarska obecna jest także w aktach ministerialnych (np. Ministerstwa Przemysłu Drobного i Rzemiosła w Warszawie). Sięgnąć możemy również do dość bogatych materiałów, jakie pozostały po kontrolach zakładów zabawkarskich (akta zgromadzone w AAN i państwowych archiwach terenowych), chodzi przede wszystkim o udokumentowane efekty pracy Najwyższej Izby Kontroli i jej delegatur⁷. Odnośnie do interesującego nas KZSZ bez wątpienia pierwszoplanowym materiałem jest obszerny zespół, będący pozostałością aktową tej struktury (liczący 119 jednostek archiwalnych), przechowywany w Archiwum Państwowym w Kielcach. Lokalizacja akt w Kielcach wynika z faktu umieszczenia siedziby Związku w tym właśnie mieście.

Pierwsze decyzje dotyczące utworzenia KZSZ

Nie posiadamy informacji, w jakich okolicznościach doszło do podjęcia decyzji o powstaniu struktury grupującej spółdzielnie zabawkarskie. Stało się to z pewnością na przełomie lat 1971 i 1972; nie wiadomo, czy było to wewnętrzne postanowienie CZSP, czy też impuls pojawił się ze strony czynników pozaspółdzielczych. Z pewnością elementem, który wpłynął na tę decyzję, była chęć skoordynowania szybko rozwijającej się wytwórczości zabawek, tym bardziej, że w tej gałęzi produkcji tkwił duży potencjał, jeśli chodzi o możliwości eksportowe. O ile samo

⁴ Wśród nich chociażby łomżyńskiego „Misia”. Akta tej spółdzielni znajdują się w Archiwum Państwowym w Białymstoku, Oddział w Łomży. Zespół: Spółdzielnia Pracy Wytwórczości Zabawek Zabawkarskich „Miś” w Łomży liczy 99 j.a. W grupie akt dotyczących okresu, w którym funkcjonował KZSZ, znajdują się m.in. sygn.: 18–23, 34, 67, 69.

⁵ Materiały te dotyczą oczywiście różnych branż spółdzielczości pracy, wśród nich również zabawkarstwa. Oddzielne teczki traktują i o KZSZ, m.in. sygn. 1647/0/2/2/7, 1647/0/2/2/6, 1647/0/5/5/52.

⁶ Przykładowo w Archiwum Państwowym w Kielcach (dalej: AP Kielce) przechowywany jest liczący ponad 6900 j.a. zespół: Wojewódzki Związek Spółdzielni Pracy w Kielcach. Znajdujemy tu informacje o kieleckim WZSZ, także o poszczególnych spółdzielniach zabawkarskich (np. w przypadku produkującej zabawki kieleckiej „Gromady” są to m.in. sygn. 777, 1418, 4201, 6228, 6301).

⁷ W przypadku Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN) i przechowywanego tu zespołu Najwyższa Izba Kontroli, teczki dotyczące KZSZ to m.in. sygn.: 1154/0/-/65/262, 1154/0/-/65/263, 1154/0/-/77/163.

powstanie KZSZ generalnie nie budziło większych kontrowersji⁸, to kwestią, która mogła je rodzić, był wybór siedziby nowego Związku. Sprawą, którą należało rozstrzygnąć, była także skala przejścia do KZSZ spółdzielni zabawkarskich lub spółdzielni częściowo specjalizujących się w produkcji zabawek, czy będzie to dotyczyć wszystkich takich zakładów, czy też tylko niektórych z nich.

Pierwszym oficjalnym dokumentem, dotyczącym powołania KZSZ, była uchwała Zarządu CZSP z 13 marca 1972 r. W dokumencie tym czytamy o potrzebie powołania w ramach spółdzielczości pracy KZSZ mającego na celu „stworzenie odpowiednich warunków dla oddziaływania na jednolite kierunki produkcji i rozwoju, specjalizację oraz koncentrację przemysłu zabawkarskiego”. Aby ten zamiar wcielić w życie, powołano Komisję Organizacyjną KZSZ. Na jej przewodniczącą wyznaczono Włodzimierza Smoleńskiego – zastępcę prezesa Zarządu CZSP, na jego zastępcę Tadeusza Zawistowskiego – prezesa zarządu WZSP w Opolu; wybrano także sześciu członków tej struktury: Jana Strzeleckiego – naczelnika Samodzielnego Wydziału Przemysłu Zabawkarskiego CZSP (był również przewodniczącym Komisji Ogólnobranżowej Przemysłu Zabawkarskiego przy CZSP), Włodzimierza Żmijewskiego – zastępcę prezesa ds. technicznych Spółdzielni Pracy Przemysłu Zabawkarskiego „Gromada” w Kielcach, Władysława Salwę – dyrektora Działu Samorządu, Szkolenia i Spraw Socjalnych CZSP, J. Bojewskiego – wicedyrektora Działu Ekonomicznego CZSP, R. Kidawę – naczelnika Wydziału Polityki Organizacyjnej CZSP i S. Jańczaka – naczelnika Wydziału Organizacji i Kontroli Wewnętrznej CZSP. W uchwale znalazły się także wytyczne dla Komisji Organizacyjnej. Miała ona przygotować projekt wykazu spółdzielni, które byłyby zrzeszone w nowym Związku; zwołać spotkania z zarządami zainteresowanych spółdzielni; przygotować zjazd delegatów Związku; opracować projekt statutu i struktury organizacyjnej KZSZ⁹.

Posiedzenie Komisji Organizacyjnej KZSZ (Kielce, 7 kwietnia 1972 r.)

Komisja Organizacyjna KZSZ pierwsze posiedzenie odbyła prawdopodobnie jeszcze w końcu marca 1972 r., nie zachował się protokół z tego spotkania, takim dysponujemy natomiast w przypadku zebrania zorganizowanego w Kielcach w dniu 7 kwietnia. Uczestniczyło w nim sześć osób, w tym czterech członków Komisji Organizacyjnej: Włodzimierz Smoleński (przewodniczący Komisji Organizacyjnej), Tadeusz Zawistowski (zastępca przewodniczącego), Włodzimierz Żmijewski (członek) i Władysław Salwa (członek); dodatkowo także prezes Zarządu WZSP

⁸ Mogły je ewentualnie zgłaszać WZSP, którym bezpośrednio podlegały spółdzielnie zabawkarskie na danym terenie, ale te bardziej otwarcie swoich ewentualnych zastrzeżeń nie artykułowały.

⁹ AP Kielce, KZSZ, sygn. 1, k. 2.

w Kielcach (Stanisław Grabowski) i przedstawiciel Komitetu Wojewódzkiego PZPR (Jan Kulikowski)¹⁰.

W wystąpieniu wstępnym Tadeusz Zawistowski przedstawił zebrany podstawowe informacje na temat produkcji zabawek w Polsce. Najsilniejszą pozycję na rynku zabawkarskim miała spółdzielczość pracy. W jej ramach tego typu produkcję prowadziły w sumie 94 spółdzielnie (niektóre tylko w niewielkim zakresie), w tym 76 spółdzielni zrzeszonych w WZSP, 15 podległych wojewódzkim związkom inwalidów i 3 spółdzielnie działające w ramach związków krajowych (związkiem krajowym miał być też KZSZ). Wartość produkcji zabawkarskiej spółdzielni zgrupowanych w WZSP stanowiła 90% wartości takiej produkcji wszystkich wymienionych zakładów. Planowano, że KZSZ będzie zrzeszać 30 spółdzielni, w których produkcja zabawkarska stanowi (lub będzie wkrótce stanowić) od 90 do 100%. Poza związkiem miało pozostać 46 zakładów, ale ich produkcja zabawkarska była w sumie dwa razy mniejsza niż pierwszej grupy. Zakładano, że Krajowemu Związkowi będą podlegały tylko placówki wcześniej zrzeszone w WZSP. Głównym zadaniem KZSZ miała być koordynacja trzech obszarów: 1) rozwoju działalności; 2) centralnego zaopatrzenia i zbytu; 3) organizacji oraz rozwoju zaplecza technicznego. W przypadku zaplecza technicznego miano się opierać na dwóch zakładach własnych (już istniejących) w Łodzi i Krakowie oraz funkcjonującym w stanie szczytkowym zakładzie w Gliwicach. Partnerem w sprawach eksportu zabawek miało być Spółdzielcze Przedsiębiorstwo Handlu Zagranicznego „Coopexim”. Zadeklarowało ono pomoc również w zakresie doinwestowania niektórych spółdzielni w urządzenia do produkcji.

Zawistowski przedstawił plany zabezpieczenia nowej struktury w odpowiednią liczbę obsługi, CZSP przyznał KZSZ 30 etatów. Przedstawił także harmonogram przedsięwzięć, które miały poprzedzić formalne powstanie Związku. Wśród nich znalazły się: 1) zwołanie w dniu 20 kwietnia w Warszawie lub w Kielcach (ostatecznie odbyło się w Kielcach 8 maja) narady przedstawicieli spółdzielni, które zostały wytypowane do zrzeszenia się w Krajowym Związku; 2) podjęcie pracy przez 3–4 osobową grupę, która rozpocznie działania techniczne związane z organizacją nowej struktury; 3) powołanie trzech zespołów, które przygotowują materiały dotyczące statutu KZSZ, programu działania Związku i organizacji I Zjazdu; 4) zorganizowanie I Zjazdu Delegatów KZSZ najpóźniej do 20 czerwca (miał się odbyć przed planowanym Zjazdem Delegatów Spółdzielczości Pracy w Warszawie, który powinien zatwierdzić powstanie nowego Związku). Dotrzymanie tych czynności i terminów miało umożliwić formalne rozpoczęcie funkcjonowania KZSZ od 1 lipca 1972 r.

¹⁰ Protokół z posiedzenia Komisji Organizacyjnej: *ibidem*, k. 4–10 (przy omawianiu poszczególnych wątków, poruszanych na spotkaniu, zrezygnowano z odsyłania do konkretnych kart tego dokumentu).

Kolejnym występującym był Włodzimierz Smoleński – przewodniczący Komitetu Organizacyjnego KZSZ i jednocześnie zastępca prezesa Zarządu CZSP. Faktycznie zabrał on głos jako reprezentant tej drugiej struktury, w jej imieniu poinformował zebranych o decyzjach kierownictwa Centralnego Związku: 1) siedzibą KZSZ będą Kielce (wpływ na tę decyzję miały deklaracje miejscowych władz dotyczące pomocy w sprawach lokalowych i kadrowych); 2) Zjazd KZSZ powinien się odbyć przed zjazdem CZSP; 3) wstępnie wytypowano 30 spółdzielni, które wejdą do KZSZ (niektóre miały mały udział procentowy w produkcji zabawek, uznano jednak, że ten asortyment byłby dla nich w przyszłości pożądanym elementem rozwoju), stwierdzono, że liczba spółdzielni nie jest ostateczna, może być większa, ale też mniejsza; 4) ostatecznie nie przesądzono, czy nowa struktura będzie związkiem krajowym, czy branżowym (w przypadku związku branżowego niektóre obszary działania spółdzielni, np. akcje specjalne, działalność kulturalno-oświatowa, byłyby nadal nadzorowane przez WZSP)¹¹; 5) konieczne jest jak najszybsze powołanie w Kielcach komórki organizacyjnej, której celem będzie podjęcie prac technicznych związanych z uruchomieniem Związku; na jej czele stanie Tadeusz Zawistowski (miał on dysponować odpowiednimi środkami finansowymi do prowadzenia koniecznych prac); 6) narada z udziałem przedstawicieli wytypowanych spółdzielni odbędzie się w Warszawie 20 kwietnia (jak już wcześniej wspomniano spotkanie ostatecznie odbyło się w Kielcach i to dopiero w maju)¹². Tak więc kwestie, które jako kluczowe przedstawił w imieniu Komisji Organizacyjnej Tadeusz Zawistowski, w dużym stopniu pokrywały się z prezentowanym przez Włodzimierza Smoleńskiego stanowiskiem CZSP.

Głos zabrał także Stanisław Grabowski reprezentujący kielecki WZSP. Złożył deklarację na temat wsparcia lokalowego, jakie otrzyma od Wojewódzkiego Związku nowa struktura. Początkowo miały to być dwa czasowo wypożyczone pokoje w biurówcu WZSP, po pewnym czasie byłaby możliwość pozyskania w tym biurówcu także 5 pokoi zajmowanych wówczas przez dziewiarską Spółdzielnię „Twórczość” i 10 pokoi zajmowanych przez Wojewódzki Związek Spółdzielni Inwalidów (ten planował przenieść się do nowego budynku). Część pracowników miała być także umieszczona w innej lokalizacji – w pomieszczeniach wydzielonych przez zabawkarską Spółdzielnię „Precyzja”. Ze sprawozdania Zarządu KZSZ

¹¹ *Vide* na ten temat uwagi zamieszczone w dalszej części tekstu (narada przedstawicieli zabawkarskich spółdzielni pracy zorganizowana w Kielcach 8 maja 1972 r.).

¹² Smoleński na spotkaniu jeszcze raz zabrał głos, przekazał informację o dostawie w 1972 r. spółdzielniom 200 tys. sztuk silniczków do zabawek, w kolejnych latach produkt ten miał być dostępny w jeszcze większej ilości. Były to wiadomości wyjątkowo istotne, gdyż wytwórcy zabawek (szczególnie tych przeznaczanych na eksport) stale upominali się o takie komponenty, umożliwiały one produkcję zabawek wysokospecjalistycznych.

za lata 1972–1974 wynika, że ostatecznie tymczasową siedzibą Związku stały się pomieszczenia udostępnione przez Spółdzielnię „Precyzja” w Kielcach (lokale przy ul. Kusocińskiego)¹³.

Narada przedstawicieli zabawkarskich spółdzielni pracy (Kielce, 8 maja 1972 r.)

Wprawdzie samo utworzenie KZSZ nie budziło większych kontrowersji, decyden-
tom zależało jednak na oddolnej akceptacji tej decyzji. Temu miało służyć spotka-
nie przedstawicieli poszczególnych spółdzielni, które wytypowano do członkostwa
w nowym Związku. Odbyło się ono 8 maja 1972 r. w Kielcach (w lokalu Spół-
dzielni Pracy „Gromada”)¹⁴. W spotkaniu uczestniczyło 38 przedstawicieli spół-
dzielni zabawkarskich delegowanych przez 29 zakładów. Komisję Organizacyjną
KZSZ reprezentowali stojący na jej czele Włodzimierz Smoleński (przewodniczący
Komisji) i Tadeusz Zawistowski (zastępca przewodniczącego). Przybyli także
przedstawiciele: miejscowego Komitetu Wojewódzkiego PZPR, Prezydium Woje-
wódzkiej Rady Narodowej i Zarządu WZSP.

Przewodniczący obradom Włodzimierz Smoleński poinformował zebranych
o decyzji Zarządu CZSP dotyczącej utworzenia KZSZ. Jak zaznaczył, decyzja ta
miała się wpisywać w plany szerszych zmian organizacyjnych w obszarze gospo-
darki kraju¹⁵. Zebranym przybliżył dotychczasowe działania, podjęte przez Komi-
tet Organizacyjny Związku. Zaznaczył też, że lista proponowanych spółdzielni,
które mogłyby podlegać KZSZ, ma charakter wstępny i w przyszłości może być
poszerzona. Siedzibą nowego Związku miały zostać Kielce; Smoleński podkreślił,
że ta lokalizacja spotkała się z poparciem miejscowych władz.

Jak się można domyślać, wybór Kielc przynajmniej częściowo musiał wynikać
z wcześniejszych zabiegów władz województwa kieleckiego, którym zależało na tej
lokalizacji. Nie dysponujemy informacjami, na jakim szczeblu sprawę rozstrzy-
gnięto¹⁶, nie ma jednak wątpliwości, że odpowiednie starania były tu konieczne,

¹³ AP Kielce, KZSZ, sygn. 82, k. 21.

¹⁴ Stenogram z tego spotkania: *ibidem*, sygn. 1, k. 12–41 (przy omawianiu poszczególnych wą-
tków, w tekście zrezygnowano z odsyłania do konkretnych kart tego dokumentu).

¹⁵ Zdaniem Smoleńskiego decyzja o utworzeniu struktury koordynującej funkcjonowanie zakła-
dów przemysłu zabawkarskiego wynikała z dostrzeżenia w tej branży dużego potencjału, również
w zakresie eksportu. Zwrócił on uwagę na coraz bardziej powszechne przekonane, że „zabawki nie
są produkcją uboczną, ale dużą specjalizacją”. Mówca wskazał także na zapóźnienie wytwórczości
zabawek w Polsce, w porównaniu z nowoczesnym przemysłem zabawkarskim w niektórych krajach
(wymienił Japonię, RFN, NRD i Francję).

¹⁶ Sama decyzja o potrzebie utworzenia KZSZ była prawdopodobnie efektem prac międzyresor-
towego zespołu rządowego powołanego do reorganizacji spółdzielczości, na jej czele stał Józef Piń-
kowski (wówczas I zastępca przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów). Trudno

biorąc pod uwagę fakt, iż Kielce nie były z pewnością kandydatem pierwszoplanowym¹⁷. Pewne względy mogły jednak podjęciu tej decyzji sprzyjać, szczególnie funkcjonowanie w mieście dwóch znaczących spółdzielni zabawkarskich i mimo wszystko centralne położenie Kielc względem innych ośrodków zabawkarskich. Oczywiście bardziej naturalnym (biorąc pod uwagę również dwa wymienione wcześniej czynniki) było umieszczenie siedziby KZSZ w Warszawie ewentualnie w Łodzi¹⁸.

Głównym celem spotkania miało być wysłuchanie opinii przybyłych przedstawicieli poszczególnych zakładów na temat KZSZ¹⁹. Przewodniczący zebraniu Włodzimierz Smoleński zwrócił uwagę, że CZSP ma prawo wskazać poszczególnym spółdzielniom strukturę, w której byłyby zrzeszone, jest jednak zwolennikiem podejmowania przez zakłady samodzielnych decyzji (odpowiednie uchwały w sprawie zrzeszenia w Związku miały być przyjmowane przez rady spółdzielni do 15 maja, a więc w przeciągu tygodnia). Planowano, że wszystkie kwestie związane z utworzeniem Krajowego Związku zostaną zatwierdzone przez I Zjazd KZSZ, który zaplanowano na 20 czerwca 1972 r. Zjazd miał być też okazją do zebrania podstawowych informacji na temat poszczególnych spółdzielni zabawkarskich, ich sytuacji bieżącej, a także planów na przyszłość. Formalne rozpoczęcie funkcjonowania Krajowego Związku miało nastąpić 1 lipca 1972 r., a więc potwierdzono już wcześniej proponowaną datę.

W dyskusji, która miała być głównym punktem spotkania w dniu 8 maja, wzięli udział przedstawiciele wszystkich zakładów (29 głosów w dyskusji). Praktycznie każdy zabierający głos pozytywnie wypowiadał się na temat planów powstania KZSZ. Niektórzy informowali o wstępnym poparciu, jakie pomysł ten już zyskał wśród załóg, niektórzy zastrzegali się, że sprawa ta nie była jeszcze szerzej dyskutowana, zabierali więc głos bardziej w swoim imieniu. Oczywiście i ich deklaracje miały duże znaczenie – byli przedstawicielami kierownictwa poszczególnych spółdzielni. Najlicniejszą grupę wśród zabierających głos stanowili prezesi Zarządów poszczególnych spółdzielni, wystąpiło także kilku wiceprezesów oraz kilku kierowników technicznych.

---

jednak powiedzieć, czy już wówczas pojawiła się propozycja Kielc jako siedziby nowej struktury. AP Kielce, KZSZ, sygn. 1, k. 84.

¹⁷ Być może informacje na ten temat przyniesie kwerenda w przechowywanej w AP Kielce pozostałości aktowej Komitetu Wojewódzkiego PZPR (chodzi szczególnie o materiały z pierwszych miesięcy 1972 r.). Nie można jednak wykluczyć, że sprawa lokalizacji KZSZ w Kielcach została „załatwiona” w sposób mniej formalny.

¹⁸ Jak się wydaje, przy lokalizacji kieleckiej nie bez znaczenia był fakt planowej polityki, polegającej na „dowartościowywaniu” mniejszych wojewódzkich ośrodków miejskich, co miało sprzyjać ich rozwojowi; w wypowiedziach działaczy spółdzielczych pojawiały się opinie o potrzebie aktywizacji takich regionów jak Kielecczyzna.

¹⁹ Włodzimierz Smoleński przekazał zebranych informację, że roczna wartość produkcji zabawkarskiej w Polsce wynosi 1 800 milionów zł, z czego na spółdzielczość pracy przypada 1 300 milionów zł. Spółdzielnie reprezentowane na zebraniu miały produkować zabawki na sumę 830 milionów zł.

Odnosząc się do celowości powstania KZSZ, niektóre głosy poza poparciem tej inicjatywy były uzupełniane o dodatkową argumentację. Prezes kieleckiej „Gromady” zwrócił uwagę, że dotychczasowe przyporządkowanie spółdzielni zabawkarskich WZSP miało pewne ujemne strony, te często traktowały produkcję zabawek jako margines swej działalności i „nierządkiem jako zło konieczne”, a działało się tak mimo dużych dochodów uzyskiwanych z zabawkarstwa, w tym dewizowych²⁰. Prezes Spółdzielni „Pallas” w Gostyniu Wielkopolskim także „narzekał” na działalność WZSP (w tym wypadku WZSP w Poznaniu), jak stwierdził obecna „koordynacja terenowo-branżowa zupełnie mija się z celem. Istniejący przy WZSP sekretariat Terenowo-Branżowy Przemysłu Zabawkarskiego ogranicza swą działalność do gromadzenia środków finansowych na utrzymanie zjednoczenia od uczestników porozumienia oraz do zbierania sprawozdań”. Z kolei przedstawiciel Drzewnej Spółdzielni Pracy „Zryw” w Jordanowie w powstaniu KZSZ widział szansę na doinwestowanie swojej spółdzielni. Ta uruchomiła nowy zakład zabawkarski, ale wyposażony w stare urządzenia i bez zaplecza socjalnego. Według niego WZSP nie jest w stanie sfinansować tych potrzeb. Na wsparcie KZSZ liczył też przedstawiciel Spółdzielni „Spad” w Warszawie. Zakład (prowadził wyłącznie produkcję zabawkarską, w tym 80% produkcji stanowił eksport) miał poważne problemy lokalowe. Niektórzy kierujący spółdzielniami (np. prezes krakowskiej „Pomocy”) ubolewali, że pomysł powstania Związku pojawił się tak późno. Z kolei prezes Spółdzielni im. 1 Maja we Włocławku widział w WZSP dobrego partnera do współpracy, wprawdzie był zwolennikiem powstania KZSZ, ale obawiał się, by ich zakład „nie był traktowany przez WZSP po macoszemu w zakresie inwestowania”²¹. Przychylnie co do potrzeby powstania Związku wypowiedziała się prezeska „Strykowie” w Strykowie i prezeska „Światowida” w Warszawie. Przedstawicielka „Strykowie” w swoim wystąpieniu wskazała na potrzebę zajęcia się przez KZSZ poza kwestiami gospodarczymi także zagadnieniami społeczno-wychowawczymi, natomiast przedstawicielka „Światowida” mówiła o konieczności zwrócenia większej uwagi na spółdzielnie wielobranżowe i udzielenie im ze względu na ich specyfikę wsparcia w zarządzaniu. Padały i inne sugestie co do usprawnienia pracy spółdzielni zabawkarskich. Przedstawiciel Spółdzielni „Postęp” w Częstochowie postulował korzystanie w szerszej skali przez poszczególne zakłady przy

²⁰ Mówca zwrócił uwagę, że krajowy przemysł zabawkarski ma ugruntowaną pozycję na rynkach światowych w produkcji lalek tekstylnych, zabawek z tworzyw oraz drewnianych. Dużo gorzej (mimo posiadania patentów zagranicznych) przedstawiała się jego zdaniem sytuacja w produkcji zabawek mechanicznych. Jako pilną potrzebę wskazał jednocześnie konieczność poprawy zaopatrzenia zakładów w niezbędne surowce.

²¹ Wypowiadający się prawdopodobnie nie brał pod uwagę faktu, że sam KZSZ będzie dysponował dużymi środkami na inwestycje i że dotychczasowe związki z WZSP zostaną rozluźnione lub w ogóle zlikwidowane.

przygotowywaniu swoich wyrobów z elementów, które wykonywane byłyby przez inne specjalizujące się w danej produkcji firmy²². Takie rozwiązania zdaniem mówcy stosuje się w RFN i przynosi to dobre rezultaty.

W wypowiedziach niektórych przedstawicieli kierownictwa spółdzielni pojawiały się wątpliwości, czy planowany Związek ma mieć charakter krajowy czy branżowy. Jeżeli miał być realizowany drugi wariant, sądzili, że spółdzielnie zrzeszone w nowej strukturze nadal będą miały pewne powiązania z WZSP i że te zachowają wobec spółdzielni zabawkarskich część swych dotychczasowych funkcji i uprawnień. Prawdopodobnie więc nie do końca ten aspekt spółdzielniom został wyjaśniony, choć wydaje się, że od początku (czyli przynajmniej od marca 1972 r.) raczej opowiadano się za całkowitym przejęciem spraw zrzeszonych spółdzielni przez nowy Związek, wynika to chociażby z nazwy, jaką otrzymała Komisja Organizacyjna (była to Komisja Organizacyjna Krajowego Związku). Wobec wątpliwości w tym zakresie na spotkaniu 8 maja potwierdzono, że wszystko wskazuje na to, że Związek będzie miał charakter krajowy.

Niektórzy mówcy podawali podstawowe informacje o swoim zakładzie. Większość realizowała produkcję wyłącznie zabawkarską, dla części zabawki były jednym z wytwarzanych asortymentów. W Zakładzie Tworzyw Sztucznych „Spójnia” w Łodzi na 40 mln zł wartości rocznej produkcji na zabawki przypadało 25 mln. Przedstawiciel Spółdzielni im. 1 Maja we Włocławku poinformował o niedawnym połączeniu kierowanego przez niego zakładu lalkarskiego ze spółdzielnią produkującą opakowania, te w ogólnej wartości produkcji stanowiły około 40%. W przypadku produkcji lalek duża ich część (65–70%) była eksportowana do krajów kapitalistycznych. Z kolei prezes Spółdzielni „Palaret” we Wrocławiu poinformował, że reprezentuje zakład produkujący zabawki o napędzie elektroniczno-mechanicznym oraz mikronapędy do zabawek mechanicznych dla innych spółdzielni. Mówca „chwalił się” posiadaniem przez zakład specjalistycznego parku maszynowego, ale jednocześnie zwrócił uwagę na dalsze potrzeby w tym zakresie. Częściowo podobny charakter produkcji miała Spółdzielnia „Wabis” w Gliwicach – wykonywała zabawki o napędzie mechanicznym. Informację o rodzaju swojej produkcji przedstawił też prezes Spółdzielni „Zorka” w Cieplicach – kierowany przez niego zakład specjalizował się w wytwarzaniu klocków. Uczestnicy spotkania usłyszeli także informacje o kieleckiej „Precyzi”, wartość produkcji tego zakładu wynosiła 47 mln zł, z tego na

²² Takim produktem wykonywanym przez specjalistyczne zakłady miały być m.in. opakowania na zabawki. Niektóre spółdzielnie miały z pozyskaniem odpowiednich opakowań spore problemy. Kwestię tę podnosiło kilku mówców, jako przykład można tu podać wypowiedź przedstawiciela Spółdzielni „Bajka” w Lublinie, który stwierdził, „że nieraz łatwiej uruchomić produkcję niż później ją sprzedać; ostatnio spółdzielnia otrzymała nowe zamówienie z Albanii na zabawki drewniane, jednak z braku opakowań nie mogą zrealizować zlecenia”.

zabawki przypadało 31 mln. Niewątpliwie do największych spółdzielni zabawkarskich należał „Miś” w Siedlcach. Spółdzielnia zatrudniała 800 pracowników, a po ukończeniu nowej inwestycji (do końca 1972 r.) miało to być 1200 osób. Spółdzielnia produkowała wyłącznie zabawki, 40% z nich eksportując.

W przypadku wypowiedzi na temat lokalizacji KZSZ pojawiło się kilka głosów krytycznych wobec umieszczenia siedziby w Kielcach. Prezes łódzkiej „Spójni” stwierdził, że „Krajowy Związek powinien powstać w Warszawie lub Łodzi, ponieważ połączenie z Kielcami nie jest dogodne i na dojazd należy przeznaczyć bardzo dużo czasu”. Wątpliwości co do lokalizacji miał także przedstawiciel Spółdzielni „Powiśle” w Kwidzynie i Spółdzielni Wyrobów Zabawkarskich „Łoś” w Grajewie. Co do wyboru Kielc krytyczny był również prezes Spółdzielni „Miś” w Łomży, jak stwierdził, „do Kielc dojazd trwa niemal 3 dni”²³. Najbardziej zdecydowanie przeciwko lokalizacji Związku w Kielcach wypowiedział się prezes Zarządu Spółdzielni „Miś” w Siedlcach, posłużył się argumentem ekonomicznym (twierdził, że w związku z wyjazdami „ponosić się będzie dodatkowe koszty, podczas gdy tak dużo mówi się o oszczędności”). W przypadku Siedlec z pewnością lokalizacja siedziby Związku byłaby bardziej dogodna, gdyby wybrano Warszawę, ale prawdopodobnie dodatkowo na postawę prezesa wpływ miał fakt reprezentowania dużego i prężnego zakładu zabawkarskiego. Chodziło tu więc nie tylko o odległość (w przypadku Siedlec nie była ona bardzo duża), ale i o „siłę” kieleckich spółdzielni w porównaniu chociażby z jego zakładem. Świadczy o tym jego opinia na ten temat: „[mówca] nie podziela poglądu, że Kielce to centrum zabawkarstwa, jeśli chodzi o rejon, ponieważ rejon wschodnio-północny daje w sumie większe ilości i wartości zabawek”. Zdecydowana większość przedstawicieli spółdzielni lokalizacji kieleckiej nie kwestionowała tego poglądu (przynajmniej nie wypowiedziała się na ten temat), ale ze względu na kilka bardziej stanowczych opinii w tej kwestii do sprawy odniósł się zastępca przewodniczącego Komisji Organizacyjnej Tadeusz Zawistowski. Odpowiedź nie pozostawiała oponentom lokalizacji kieleckiej złudzeń co do możliwości zmiany decyzji: „przemawiający [czyli Tadeusz Zawistowski] realizuje ustalone zadania i nie do niego należy usprawiedliwianie lokalizacji”. Zwrócił także uwagę, że „trudno byłoby wyszukać lokalizację, która wszystkim odpowiadała”²⁴.

²³ Oczywiście była to informacja mocno przesadzona, z pewnością przy dobrym zaplanowaniu podróży z Łomży do Kielc bez problemu można było dotrzeć w ciągu jednego dnia (samochodem osobowym jeszcze szybciej).

²⁴ Do tej kwestii odniósł się w podsumowaniu także przewodniczący Komisji Organizacyjnej Włodzimierz Smoleński, twierdząc, że ze względu na trudności lokalowe Warszawa jako siedziba Związku nie była brana pod uwagę, podobnie było w przypadku Krakowa. Nie podzielił także opinii, że to wschód czy północ kraju jest centrum zabawkarskim, jego zdaniem przodującą rolę odgrywają ośrodki południowe i zachodnie (szczególnie Wrocław, Kraków i Kielce), za Kielcami przemawiało także ich centralne położenie na mapie kraju.

Podsumowując ten wątek, trzeba stwierdzić, że zastrzeżenia do lokalizacji zgłaszali przede wszystkim przedstawiciele zakładów bardziej oddalonych od Kielc, dla których umieszczenie siedziby w Warszawie ewentualnie w Łodzi byłoby bardziej dogodne komunikacyjnie. Takie uwagi w ogóle nie pojawiły się w wypowiedziach reprezentantów z Polski południowej.

W spotkaniu uczestniczyli także przedstawiciele takich zakładów, które ostatecznie w KZSZ się nie znalazły. Wydaje się, że ich zaproszenie do Kielc było trochę przypadkowe. Dotyczyło to chociażby prezesa Spółdzielni im. 1000-lecia Państwa Polskiego w Świdniku. Roczna wartość produkcji tego zakładu wynosiła 71 mln zł, z tego na zabawki przypadało tylko 10 mln, pozostała część to wyroby z grupy tzw. 1001 drobiazgow²⁵. W przypadku Spółdzielni „Pabianiczanka” w Pabianicach, która również nie weszła do Związku, wytwarzanie zabawek stanowiło 20% produkcji zakładu (i jak twierdził jej prezes, zabawki nie należą do wyrobów dobrze wykonywanych); spółdzielnia planowała całkowite wycofanie się z tego asortymentu. Nieprzypadkowe było natomiast z pewnością zaproszenie przedstawiciela Spółdzielni Produkcji Zabawek z Tworzyw Sztucznych „Formedia” w Łodzi, ten zakład jednak do KZSZ nie przystąpił (mimo że jego prezes na spotkaniu takie wstąpienie jednoznacznie zadeklarował).

Jak wynika z informacji przekazanych przez Komisję Organizacyjną, nie udało się poczynić uzgodnień co do udziału w spotkaniu w dniu 8 maja (i potem w Związku) co najmniej kilku kolejnych zakładów produkujących zabawki, przyczyną było zbyt mało czasu na przeprowadzenie koniecznych rozmów wstępnych. W podsumowaniu spotkania zastępca przewodniczącego Komisji Organizacyjnej Tadeusz Zawistowski stwierdził, iż obrady jednoznacznie wykazały, że uczestnicy są zwolennikami utworzenia KZSZ i że taki wniosek zostanie przedstawiony Zarządowi CZSP. Jednocześnie złożył zapewnienie, że powstanie Związku przyniesie nową, lepszą jakość wytwórczości zabawek. Jego zdaniem spółdzielnie zrzeszone w Związku będą mogły liczyć na wsparcie w szerszym zakresie niż dotychczas. W ramach podsumowania wypowiedział się także przewodniczący Komisji Organizacyjnej Włodzimierz Smoleński. Zwrócił uwagę, że nawet jeżeli pojedyncze spółdzielnie ostatecznie do Związku nie wstąpią, będzie on funkcjonował przynajmniej początkowo z nieco mniejszą ich liczbą w składzie, np. grupując 22 zakłady. Posłużył się przykładem powstałej wcześniej struktury o podobnym charakterze – Związku Dziewiarskiego²⁶, początkowo grupował on 18 spółdzielni, w 1972 r. już 49.

²⁵ Sam przewodniczący Komisji Organizacyjnej, podsumowując obrady, stwierdził, że biorąc pod uwagę profil produkcji tej spółdzielni, jej przystąpienie do KZSZ byłoby przedwczesne.

²⁶ Krajowy Związek Spółdzielni Dziewiarskich miał siedzibę w Pabianicach.

I Zjazd Delegatów KZSZ (Kielce, 20 czerwca 1972 r.)

I Zjazd Delegatów nowego Związku odbył się 20 czerwca 1972 r. w sali Naczelnej Organizacji Technicznej w Kielcach²⁷. Uczestniczyło w nim poza członkami Komitetu Organizacyjnego KZSZ i zaproszonymi gośćmi 75 delegatów z 26 spółdzielni zabawkarskich (nieobecni byli przedstawiciele jednej spółdzielni)²⁸. Wśród zaproszonych gości znajdowali się m.in. sekretarz ekonomiczny Komitetu Wojewódzkiego PZPR Bronisław Danek, zastępca przewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Ryszard Dziekan, przewodniczący Komisji Ogólnobranżowej Przemysłu Zabawkarskiego przy CZSP Jan Strzelecki, sekretarz Podstawowej Organizacji Partyjnej przy CZSP Włodzimierz Kobrzyński, także przedstawiciele prasy i radia (reprezentujący Polskie Radio, „Słowo Ludu” i „Spółdzielczość Pracy”²⁹). Obrady otworzył przewodniczący Komisji Organizacyjnej KZSZ Włodzimierz Smoleński, w jego wystąpieniu pojawiły informacje na temat perspektyw rozwoju przemysłu zabawkarskiego, mówił także o konieczności poprawy efektywności gospodarowania, podniesieniu wydajności pracy, unowocześnianiu zakładów. Nie zabrakło także akcentów ideologicznych, sam pomysł powstania nowego Związku miał, według niego, wynikać z realizacji uchwał VI Zjazdu PZPR, wśród których znajdował się m.in. postulat „poprawy bytowych, socjalnych i kulturalnych warunków życia społeczeństwa, także poprawy metod zarządzania”. W jego wystąpieniu pojawiły się też spostrzeżenia, które w przypadku różnego rodzaju spotkań z udziałem przedstawicieli sfery gospodarczej miały zwykle charakter drugoplanowy. Zwrócił uwagę na konieczność dostrzeżenia w produkowanych artykułach zabawkarskich znaczenia ich funkcji społeczno-politycznych, służyły one do zabawy, ale poprzez nią kształtowały zainteresowania dzieci i młodzieży problematyką oświatową, kulturalną, gospodarczą, techniczną i polityczną³⁰.

Kolejnym punktem programu był wybór Prezydium Zjazdu – przewodniczącym został Adam Podolecki (prezes Zarządu Spółdzielni „Gromada” w Kielcach), od tego momentu to on prowadził obrady. Delegaci uchwalili regulamin Zjazdu

²⁷ Organizacja i jej lokal przy ul. Sienkiewicza funkcjonują do dnia dzisiejszego.

²⁸ Tak jak w przypadku poprzednich części artykułu przy analizie przebiegu I Zjazdu zrezygnowano z odsyłania czytelnika do konkretnych kart stenogramu z obrad, całość dokumentu: AP Kielce, KZSZ, sygn. 1, k. 63–96.

²⁹ „Spółdzielczość Pracy” była organem CZSP. Mimo obecności na Zjeździe przedstawiciela tego tygodnika, pierwszy większy artykuł na temat nowego Związku ukazał się dopiero w grudniu 1972 r. Był to obszerny tekst zatytułowany *Zabawkarstwo – przemysł przyszłości*, „Spółdzielczość Pracy” 1972, nr 49 z 4 grudnia, s. 1, 3.

³⁰ Kwestia polityczności wydaje się nieco „naciągana”, jednak w niektórych ówczesnych zabawkach wyraźnie można się doszukać i takiego elementu.

oraz zaakceptowali zaproponowany im porządek obrad. Do najważniejszych jego punktów niewątpliwie należy zaliczyć: przyjęcie statutu Związku, dyskusję uczestników i wybór członków Rady Związku.

Statut Związku liczył 39 paragrafów. Kluczowe wydają się zapisy zawarte w § 5: „Celem Związku jest zapewnienie wszechstronnej pomocy w wykonywaniu statutowych zadań zrzeszonych spółdzielni oraz bezpośrednio koordynowanie ich działalności” oraz w § 6:

Do zadań Związku należy [...] reprezentowanie interesów spółdzielni wobec terytorialnych organów władzy i administracji państwowej; [...] prowadzenie instruktarzu, sprawowanie nadzoru w stosunku do zrzeszonych spółdzielni w zakresie całokształtu ich działalności oraz wydawanie w tym zakresie zaleceń; [...] udzielanie pomocy przy organizacji nowych spółdzielni; [...] wykonywanie lustracji spółdzielni; [...] opracowywanie perspektywicznych planów rozwoju i działalności spółdzielczości pracy; [...] udzielanie pomocy w zaopatrzeniu spółdzielni w surowce, maszyny, urządzenia i materiały pomocnicze do produkcji oraz w zakresie postępu technicznego i prac nad unowocześnieniem zakładów produkcyjnych i usługowych; [...] koordynowanie działalności spółdzielni w zakresie zagadnień społeczno-wychowawczych i socjalno-bytowych³¹.

Zgodnie ze Statutem spółdzielnia przystępująca do Związku była zobowiązana do uiszczenia wpisowego i tzw. udziału (były to sumy symboliczne, biorąc pod uwagę obroty niektórych zakładów). Ważne są także zapisy dotyczące organów Związku. Zgodnie z § 15 były nimi: Zjazd Delegatów, Rada Związku i Zarząd³². Statut uchwalony na I Zjeździe zarejestrowano w Sądzie Powiatowym w Kielcach 26 lipca 1972 r. Dokument ten obowiązywał przez ponad 10 lat, jego nową wersję uchwalono na VI Zjeździe Delegatów Spółdzielni Zabawkarskich w 1983 r. (rejestracja sądowa 29 października 1983 r.)³³.

Ciekawa była zjazdowa dyskusja³⁴, głos w jej ramach zabrało stosunkowo niewiele osób, ale wypowiedzi na ogół były dość obszerne. Wśród najbardziej istotnych postulatów, zgłaszanych przez mówców, trzeba wymienić:

– konieczność poprawy zaopatrzenia zakładów w potrzebne surowce i produkty (nietraktowanie produkcji zabawek jako mniej ważnej gałęzi gospodarki, mogącej się opierać na materiałach gorszej jakości i odpadowych);

³¹ *Statut Krajowego Związku Spółdzielni Zabawkarskich*, [Kielce] 1972, s. 1–18.

³² *Ibidem*.

³³ AP Kielce, KZSZ, sygn. 58, k. 71–87.

³⁴ Przed dyskusją zastępcą przewodniczącego Komisji Organizacyjnej KZSZ Tadeusz Zawistowski przedstawił zebranym planowany program działania Związku w latach 1972–1975.

- unowocześnienie parku maszynowego, pozyskanie maszyn specjalistycznych³⁵;
- utworzenie spółdzielczej bazy naprawczo-remontowej dla branży zabawkarskiej;
- poprawę bazy lokalowej niektórych zakładów, dotyczyło to szczególnie pomieszczeń produkcyjnych;
  - położenie większego nacisku na produkcję zabawek nowoczesnych, np. z napędem mechanicznym (z tym wiązało się zaopatrzenie w tego typu elementy techniczne)³⁶;
  - konieczność poprawy jakości i estetyki wyrobów³⁷;
  - rozwinięcie możliwości korzystania z zaplecza technicznego, szczególnie ze struktury o takim charakterze funkcjonującej w Łodzi³⁸;
  - konieczność zatrudniania wysoko wykwalifikowanych pracowników technicznych (także obsadzanie stanowisk kierowniczych „fachowcami zabawkarstwa”);
  - potrzebę stałego szkolenia kadry, w tym szkolenia projektantów zabawek³⁹;
  - poprawę zaopatrzenia w odpowiedniej jakości opakowania;
  - wprowadzenie zmian w zasadach pracy nakładczej (np. postulat zrównania świadczeń z zatrudnionymi w zakładach zwartych – chociażby w przypadku urlopów wypoczynkowych);
  - urealnienie stawek płac w spółdzielniach zabawkarskich;
  - stałą troskę o odpowiednie warunki socjalno-bytowe.

Pojawiły się i inne propozycje, do ciekawszych można zaliczyć wniosek przedstawiciela Spółdzielni „Spójnia” w Łodzi, który postulował powołanie przy KZSZ Rady Techniczno-Naukowej składającej się z kierowników technicznych, ewentualnie głównych technologów spółdzielni. Do zadań tej struktury należałoby

---

³⁵ Dotyczyło to zakładów mających w asortymencie zabawki z różnych materiałów. W przypadku spółdzielni wykonujących zabawki z drewna zwracano uwagę np. na brak maszyn do wytwarzania małych elementów, w takich sytuacjach wykorzystywano sprzęt do uzyskiwania form o większych gabarytach, co wpływało na precyzję wykonania poszczególnych produktów, powodowało także zagrożenie wypadkowe.

³⁶ Jerzy Rapelewicz – prezes Spółdzielni „Palaret” we Wrocławiu za celowe uznał zakup w szerszej skali licencji zagranicznych. Według niego „zabawkarstwo za granicą stoi na tak wysokim poziomie, że sprostanie mu – szczególnie w grupie zabawek mechanicznych i elektromechanicznych – wymagałoby szeregu lat”.

³⁷ Zwracano uwagę na duże postępy, jeśli chodzi o jakość i atrakcyjność wyrobów zabawkarskich produkowanych w innych państwach, szczególnie Japonii, RFN, Włoszech, Francji i Szwecji. Prezes Zarządu Chemicznej Spółdzielni „Pomoc” w Krakowie zwrócił uwagę na potrzebę bieżącego śledzenia produkcji zagranicznej, temu celowi miały służyć chociażby wyjazdy zagraniczne (jego zdaniem typowanie do takich wyjazdów nie zawsze jest jednak prawidłowe, często nie decydują pełnione obowiązki, posiadane przygotowanie i możliwość praktycznego wykorzystania zdobytej wiedzy).

³⁸ Lepiej oceniano dotychczasowe prace przyzakładowych ośrodków zaplecza technicznego, gorzej ośrodków centralnych.

³⁹ Jeden z mówców zwrócił uwagę na potrzebę utworzenia wyższej szkoły technicznej przemysłu zabawkarskiego (tego typu placówka miała już wówczas istnieć w NRD i Czechosłowacji).

„kierunkowanie rozwoju przemysłu zabawkarskiego; wymiana doświadczeń; ustalanie wytycznych dla zaplecza technicznego; czuwanie nad zagadnieniami postępu technicznego”. Wnioskodawca zdawał sobie sprawę, że kompetencje proponowanej przez niego struktury wkraczają w uprawnienia Krajowego Związku, ale uważał, że Rada Techniczno-Naukowa szczególnie początkowo z pożytkiem uzupełniałaby prace KZSZ. Ciekawy postulat zgłosił prezes kieleckiej „Gromady”, zachęcał spółdzielnie zabawkarskie do systematycznego, nieodpłatnego przekazywania partii swoich wyrobów Centrum Zdrowia Dziecka, którego budowę wówczas planowano (placówkę uruchomiono dopiero w 1977 r.).

Po zakończonej dyskusji zgromadzonym przedstawiono projekty uchwał zjazdowych. Niewątpliwie kluczowa była uchwała nr 1, mówiąca o powołaniu z dniem 1 lipca 1972 r. KZSZ. Delegaci przyjęli także uchwałę o zaakceptowaniu statutu Związku (do wersji zaproponowanej pierwotnie wprowadzono niewielkie zmiany). Zatwierdzono również program działania Związku na lata 1972–1975. Poza uchwałami przegłosowano dodatkowo szereg postanowień o bardziej szczegółowym charakterze.

Sprawa przynależności do Związku chętnych spółdzielni była otwarta, taki akces można było zgłaszać już w okresie istnienia Związku. W KZSZ w chwili jego powstania zrzeszyło się 27 spółdzielni (ich wykaz zob. tabela). Według danych z 1972 r. zakłady te zatrudniały w sumie 4200 osób, dodatkowo 5600 osób pracowało w nakładztwie (chałupnicy)⁴⁰.

Tabela

Zabawkarskie spółdzielnie pracy zrzeszone w Krajowym Związku Spółdzielni Zabawkarskich w Kielcach (stan na 1972 r.)

Spółdzielnia	Wcześniejsze przyporządkowanie organizacyjne
Spółdzielnia Pracy Wyrobów Zabawkarskich „Łoś” w Grajewie	WZSP ^a Białystok
Spółdzielnia Pracy Wyrobów Zabawkarskich „Miś” w Łomży*	WZSP Białystok
Spółdzielnia Pracy im. 1 Maja we Włocławku	WZSP Bydgoszcz
Spółdzielnia Pracy „Powiśle” w Kwidzynie	WZSP Gdańsk
Spółdzielnia Pracy „Twórczość” w Częstochowie	WZSP Katowice
Spółdzielnia Pracy „Postęp” w Częstochowie	WZSP Katowice
Spółdzielnia Pracy „Wabis” w Gliwicach	WZSP Katowice

⁴⁰ AP Kielce, KZSZ, sygn. 1, k. 105.

Spółdzielnia	Wcześniejsze przyporządkowanie organizacyjne
Spółdzielnia Pracy Przemysłu Zabawkarskiego „Gromada” w Kielcach	WZSP Kielce
Spółdzielnia Pracy Zabawkarsko-Metalowa „Precyzja” w Kielcach	WZSP Kielce
Spółdzielnia Pracy Zabawkarsko-Metalowa „Radomianka” w Radomiu	WZSP Kielce
Drzewna Spółdzielnia Pracy „Zryw” w Jordanowie	WZSP Kraków
Chemiczna Spółdzielnia Pracy „Pomoc” w Krakowie	WZSP Kraków
Zabawkarska Spółdzielnia Pracy „Bajka” w Lublinie	WZSP Lublin
Spółdzielnia Pracy „Prozapół” w Łodzi	Łódzki ZSP ^b
Zakłady Tworzyw Sztucznych „Spójnia” w Łodzi**	Łódzki ZSP
Spółdzielnia Pracy „Strykowanika” w Strykowie	WZSP Łódź
Spółdzielnia Pracy „Pallas” w Gostyniu	WZSP Poznań
Spółdzielnia Pracy Galanteryjno-Zabawkarska w Puszczykowie	WZSP Poznań
Spółdzielnia Pracy „Bumet” w Warszawie	SZSP ^c
Spółdzielnia Pracy „Światowid” w Warszawie	SZSP
Spółdzielnia Pracy „Estetyka” w Warszawie	SZSP
Spółdzielnia Pracy „Spad” w Warszawie	SZSP
Spółdzielnia Pracy „Przybory Szkolne” w Pruszkowie	WZSP Warszawa
Spółdzielnia Pracy „Miś” w Siedlcach	WZSP Warszawa
„Pinokio” Spółdzielnia Przetwórstwa Tworzyw Sztucznych w Sulejówku	WZSP Warszawa
„Palarek” Spółdzielnia Pracy Przemysłu Zabawkarskiego we Wrocławiu	WZSP Wrocław
Spółdzielnia Pracy Przemysłu Zabawkarskiego „Zorka” w Cieplicach Śląskich	WZSP Wrocław

Uwagi:

* Na jej temat *vide*: R. Zięzio, *Spółdzielnia Pracy WYROBÓW ZABAWKARSKICH „MIŚ” W ŁOMŻY 1958–1988*, Kielce 1988.

** Na jej temat *vide*: *Łódzkie Zakłady Zabawkarskie Spółdzielnia Pracy „Spójnia” 1957–1987*, [Łódź 1987]. Publikacja ukazała się w niewielkim nakładzie, jej egzemplarz znajduje się w AP Kielce, KZSZ, sygn. 117.

^a WZSP – Wojewódzki Związek Spółdzielczości Pracy;

^b ZSP – Związek Spółdzielczości Pracy;

^c SZSP – Stołeczny Związek Spółdzielczości Pracy.

Źródło: AP Kielce, KZSZ, sygn. 58, k. 4–5.

Po głosowaniach związanych ze zjazdowymi uchwałami delegaci przystąpili do wyłonienia składu Rady Związku. Na członków wybrano 26 osób, poza nimi dodatkowo 6 zastępców członków. W przypadku członków w zdecydowanej większości byli nimi prezesi poszczególnych spółdzielni, generalnie przyjęto założenie, że w składzie Rady znajdują się przedstawiciele wszystkich zakładów zrzeszonych w KZSZ.

Przy okazji obrad I Zjazdu KZSZ tego samego dnia odbyło się pierwsze posiedzenie nowo wyłonionej Rady Krajowego Związku. Zorganizowano je (tak jak sam Zjazd) w pomieszczeniach Naczelnej Organizacji Technicznej w Kielcach. Głównym celem posiedzenia było ukonstytuowanie się składu Rady⁴¹, a następnie dokonanie przez nią wyboru Zarządu KZSZ⁴². Jeszcze wcześniej w głosowaniu jawnym wybrano Prezydium Rady, w skład którego weszli: Władysław Zawislak (przewodniczący), Adam Podolecki (zastępca), Adam Cholimoniuk (zastępca) i Stanisława Ziemnicka (sekretarz)⁴³. Po wybraniu Prezydium przewodnictwo posiedzenia Rady przejął nowy przewodniczący – Władysław Zawislak, i to z jego ust padły propozycje (oczywiście już wcześniej ustalone) dotyczące obsadzenia najbardziej kluczowych w nowej strukturze funkcji, to znaczy Zarządu KZSZ. Padły tylko dwa nazwiska (trzeci członek Zarządu miał zostać wybrany w późniejszym terminie)⁴⁴. Na prezesa zaproponowano Tadeusza Zawistowskiego, który od 18 lat był prezesem Wojewódzkiego Związku Spółdzielni Pracy

⁴¹ Rada była najwyższym organem samorządu KZSZ w okresie między Zjazdami Delegatów.

⁴² Przy Radzie KZSZ funkcjonowało kilka komisji, wśród nich: Komisja Rozwoju Produkcji Przemysłu Zabawkarskiego (stenogramy z jej posiedzeń z lat 1972–1988 *vide* AP Kielce, KZSZ, sygn. 23), Komisja Społeczno-Samorządowa (stenogramy 1972–1985, *ibidem*, sygn. 24; z lat 1985–1989, sygn. 25), Komisja Ekonomiczna (stenogramy 1972–1980, *ibidem*, sygn. 21; z lat 1981–1989, sygn. 22) i Komisja Działalności Nakładczej (stenogramy 1972–1987, *ibidem*, sygn. 26); także oczywiście Komisja Rewizyjna (stenogramy 1972–1985, *ibidem*, sygn. 19; z lat 1985–1989, sygn. 20).

⁴³ Zawislak był prezesem Zarządu Spółdzielni „Pomoc” w Krakowie, Podolecki prezesem Zarządu Spółdzielni „Gromada” w Kielcach, Chalimoniuk prezesem Zarządu Spółdzielni „Estetyka” w Warszawie, a Ziemnicka prezeską Zarządu Spółdzielni „Bajka” w Lublinie. Przed głosowaniem nad tymi kandydaturami (rekomendował je obecny na posiedzeniu Rady Włodzimierz Smoleński – zastępca prezesa Zarządu CZSP, a wcześniej jednocześnie przewodniczący Komisji Organizacyjnej KZSZ) podano o każdej osobie dodatkowe informacje, najbardziej obszerne o Ziemnickiej, wspominając m.in., że „przejęła kierownictwo [„Bajki”] w okresie bardzo krytycznym dla spółdzielni” oraz, że spółdzielnia dzięki jej staraniom „odzyskała dobrą markę u odbiorców”, zaznaczono też, że kandydatka była od 1960 r. członkiem PZPR.

⁴⁴ Do wyboru doszło na kolejnym posiedzeniu Rady 14 lipca 1972 r. w Warszawie, zastępcą prezesa KZSZ ds. ekonomicznych została Barbara Grab (w rekomendacji dotyczącej jej kandydatury czytamy, że „jest znanym na terenie Kielc działaczem gospodarczym, społecznym i politycznym, ostatnio pracowała na stanowisku kierownika wydziału w Wojewódzkim Zjednoczeniu Przedsiębiorstw Przemysłu Terenowego w Kielcach”). AP Kielce, KZSZ, sygn. 10, k. 29. Na tym posiedzeniu Rady zatwierdzono także strukturę organizacyjną Krajowego Związku. Dokumentacja dotycząca struktury, a także zmian, jakie wprowadzono w niej w latach 1972–1989: *ibidem*, sygn. 57.

w Opolu. Zastępcą prezesa ds. technicznych miał zostać Włodzimierz Żmijewski, od dwóch lat kierownik techniczny Spółdzielni „Gromada” w Kielcach (rekomendujący zaznaczył, że osiągnięcia jego spółdzielni macierzystej „znane na rynku krajowym i zagranicznym – są w poważnym stopniu jego zasługą”). Tym razem głosowanie miało charakter tajny, jak wynika z protokołu obrad, wszyscy poparli zaproponowane kandydatury. Wybór Zawistowskiego oczywiście musiał się wiązać z koniecznością jego przeprowadzki z Opoła do Kielc, on sam zadeklarował poświęcenie się nowym obowiązkom, chociaż, co może nieco dziwić, nie czuł się zbyt pewnie na zaproponowanej mu funkcji, stwierdził wręcz, że „nie jest fachowcem i ogrom obowiązków przytłacza go”, a szansę na sprawne działanie widzi w zaangażowaniu zatrudnionych w Związku doświadczonych pracowników przemysłu zabawkarskiego⁴⁵. Nie posiadamy informacji o rodzaju wykształcenia nowego prezesa (na pewno miał wyższe wykształcenie, gdyż tytułowany był magistrem), jego obawy wynikały z pewnością z tego, że wcześniej wiele lat pracował w Opolu w strukturach spółdzielczych, ale nie miał bezpośredniego doświadczenia w branży zabawkarskiej. Pierwsze posiedzenie Zarządu odbyło się w Kielcach 4 lipca 1972 r.⁴⁶

Jak wcześniej wspomniano, Statut KZSZ uchwalony na I Zjeździe sędownie zarejestrowano 26 lipca 1972 r. Tę datę można formalnie uznać za zakończenie etapu organizacji nowej struktury. Jeszcze wcześniej, 11 lipca 1972 r., odpowiednią uchwałę w sprawie powstania Związku przyjął Zarząd CZSP. Zaakceptowano Statut KZSZ i wydano decyzję o przejściu z dniem 1 lipca 1972 r. 27 spółdzielni, do tej pory podporządkowanych wojewódzkim związkom spółdzielczym, do nowego Związku. W lipcu podjęto odpowiednie uchwały także co do przynależności do CZSP samego KZSZ (formalnie jego członkiem stał się 20 lipca 1972)⁴⁷.

Zakończenie

W kolejnych latach doszło do reorganizacji struktur ruchu spółdzielczego. W 1975 r. zlikwidowano sieć WZSP, w związku z tym KZSZ zostało podporządkowanych kolejnych 16 spółdzielni zabawkarskich i wielobranżowych, wcześniej podległych zlikwidowanym strukturom. Były to m.in. Spółdzielnia Pracy „Plecionka” we Wrocławiu, Spółdzielnia Pracy „Jedność” w Cieszynie, Spółdzielnia Pracy „Odrodzenie” w Warszawie i Spółdzielnia Pracy Wyrobów Pamiętnikarsko-Zabawkarskich „Cinema” w Poznaniu. Jeszcze w 1975 r. doszło do dwóch innych

⁴⁵ *Ibidem*, sygn. 10, k. 20–25.

⁴⁶ Komplet posiedzeń Zarządu KZSZ w 1972 r.: *ibidem*, sygn. 30. Zarządzenia prezesa Zarządu z lat 1972–1982: *ibidem*, sygn. 65.

⁴⁷ *Ibidem*, sygn. 1, k. 97–99, 103–104.

zmian (połączenie dwóch spółdzielni, także powstanie nowego zakładu), według danych na koniec tego roku KZSZ zrzeszał 42 spółdzielnie i dwa własne zakłady będące jednostkami zaplecza technicznego⁴⁸. Zmiany miały miejsce również w kolejnych latach. KZSZ podejmował wyzwania nie tylko o charakterze gospodarczym, w 1973 r. z inicjatywy Związku powstał Zespół Pieśni i Tańca „Kielce”, a w 1979 r. przy organizacji utworzono funkcjonujące do dziś Muzeum Zabawek i Zabawy w Kielcach (Muzeum Zabawkarstwa). KZSZ istniał do listopada 1989 r., formalnie nie został wówczas zlikwidowany, ale przyłączony do Centrum Naukowo-Produkcyjnego Przemysłu Zabawkarskiego⁴⁹ (odpowiednią uchwałę w tej sprawie, która miała uchronić Związek przed faktyczną likwidacją, podjął obradujący w Kielcach 8 listopada 1989 r. IX Zjazd KZSZ)⁵⁰.

BIBLIOGRAFIA (REFERENCES)

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE (ARCHIVAL SOURCES)

Archiwum Akt Nowych

Krajowy Związek Spółdzielczości Pracy: sygn. 1647/0/2/2/7, 1647/0/2/2/6, 1647/0/5/5/52.

Najwyższa Izba Kontroli: sygn. 1154/0/-/65/262, 1154/0/-/65/263, 1154/0/-/77/163.

Archiwum Państwowe w Białymstoku. Oddział w Łomży

Spółdzielnia Pracy Wytrobów Zabawkarskich „Miś” w Łomży: sygn. 18–23, 34, 67, 69.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Krajowy Związek Spółdzielni Zabawkarskich: sygn. 1, 9, 10, 19–26, 30, 57, 58, 65, 82, 117.

Wojewódzki Związek Spółdzielni Pracy w Kielcach: sygn. 777, 1418, 4201, 6228, 6301.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE (PRINTED SOURCES)

„Spółdzielczość Pracy” 1972, nr 49.

Statut Krajowego Związku Spółdzielni Zabawkarskich, [Kielce] 1972.

⁴⁸ T. Kistryn, J. Strzelec, *XV lat Krajowego Związku Spółdzielni Zabawkarskich*, Kielce 1987 [publikacja zamieszczona w wydawnictwie: „Muzeum Zabawkarstwa w Kielcach. Studia i Materiały”, z. 1], s. 31–32.

⁴⁹ Pełna nazwa tej struktury brzmiała: Centrum Naukowo-Produkcyjne Przemysłu Zabawkarskiego Spółdzielnia Osób Prawnych w Kielcach.

⁵⁰ O burzliwych dyskusjach, do jakich doszło na Zjeździe w związku z groźbą likwidacji Związku *vide*: AP Kielce, KZSZ, sygn. 9, *passim*.

OPRACOWANIA (STUDIES)

Kistryn T., Strzelec J., *XV lat Krajowego Związku Spółdzielni Zabawkarskich*, Kielce 1987 [publikacja zamieszczona w wydawnictwie: „Muzeum Zabawkarstwa w Kielcach. Studia i Materiały”, z. 1].

Łódzkie Zakłady Zabawkarskie Spółdzielnia Pracy „Spójnia” 1957–1987, [Łódź 1987].

Strzelec J., *Produkcja zabawek w Kielcach w XX wieku*, „Zabawy i Zabawki” 2009, nr 1–4, s. 101–127.

Zięzio R., *Spółdzielnia Pracy Wyrobów Zabawkarskich „Miś” w Łomży 1958–1988*, Kielce 1988.

Żołądź-Strzelczyk D., Sztylko A., *Polskie lalki celuloidowe*, Wrocław 2022.

NOTKI O AUTORACH (ABOUT THE AUTHORS)

Prof. dr hab. Małgorzata Przeniosło – pracownik Instytutu Pedagogiki UJK w Kielcach, kierownik Zakładu Historii Oświaty i Wychowania.

Zainteresowania naukowe: historia nauki, dzieje dobroczynności, historia przemysłu zabawkarskiego w Polsce w XX w.

e-mail: malgorzata.przenioslo@ujk.edu.pl

Prof. dr hab. Marek Przeniosło – pracownik Instytutu Historii UJK w Kielcach, kierownik Zakładu Historii XX wieku.

Zainteresowania naukowe: historia nauki, społeczeństwo polskie w latach I wojny światowej, historia przemysłu zabawkarskiego w Polsce w XX w.

e-mail: marek.przenioslo@ujk.edu.pl